

החירות שנולדה בהר סיני

מעמד הר סיני, האירוע המרכזי לא רק בפרשת יתרו אלא ביהדות כולה, ייחודי בהיסטוריה הדתית של האנושות. יש עוד דתות הרואות בעצמן דתות התגלות, אך הן מתכוונות להתגלות לאדם יחיד: ישו בנצרות, מוחמד באסלאם. רק ביהדות התגלה אלוהים לא ליחיד (נביא) ולא לקבוצה (זקני העדה) אלא לעם שלם. צעירים וזקנים, גברים ונשים, ילדים ומבוגרים, צדיקים וצדיקים-בפוטנציה גם יחד. כבר אז ידע העם שדבר חסר תקדים קרה. למשה לא היה ספק שזהו מאורע שאין דומה לו:

כִּי שָׁאַל נָא לְיָמִים רִאשֹׁנִים אֲשֶׁר הָיוּ לְפָנַי, לְמַן הַיּוֹם אֲשֶׁר בָּרָא אֱלֹהִים אָדָם עַל הָאָרֶץ, וְלִמְקַצֵּה הַשָּׁמַיִם וְעַד קַצֵּה הַשָּׁמַיִם: הֲנִהְיָה כְּכֹכַב הַגָּדוֹל הַזֶּה? או הֲנִשְׁמַע כְּמִהוּ? הֲשָׁמַע עִם קוֹל אֱלֹהִים מְדַבֵּר מִתּוֹךְ הָאֵשׁ, כְּאֲשֶׁר שָׁמַעְתָּ אֵתָּה, וַיַּחֲזִי? (דברים ד', לב-לג)

בעיניהם של חכמינו בימי הביניים, חשיבותו של מעמד הר סיני הייתה בראש ובראשונה אפיסטמולוגית. הוא יצר ודאות והסיר כל ספק. התגלות שחוה אדם אחד, אפשר לערער על האותנטיות שלה; לא כן התגלות שמיליונים היו עדים לה. ה' הפגין את נוכחותו בפומבי כדי להסיר כל חשד אפשרי שהנוכחות שהורגשה והקול שנשמע לא היו אמיתיים.

אך יש למעמד הר סיני חשיבות מסוג נוסף, לא דתי אלא פוליטי, המתגלה כאשר סוקרים את תולדות האנושות. זן חדש של לאום עוצב

שיג ושיח - הרב יונתן זקס

בהר סיני, זון חדש של חברה: לאום וחברה שהם ניגודה של מצרים. במצרים הכוח ניתן בידי המעטים, ואילו הרבים היו משועבדים להם. עם ישראל נועד להיות, כמאמר אברהם לינקולן בנאומו גטיסברג, "אומה חדשה, ההוגה בחירות ומקדישה עצמה להכרה כי כל בני האדם נבראו שווים". בלי מעמד הר סיני, מילותיו של לינקולן לא היו עולות על הדעת. שכן בשום מקור קדום אחר איננו מוצאים תפיסה מדינית-חברתית כמו זו שנוצרה במעמד הר סיני: חזון רדיקלי של חברה שהמלכד אותה איננו הכוח אלא ההסכמה החופשית של בניה להיקשר יחדיו, כיחידים וכקולקטיב, בקוד מוסרי ובכרית עם אלוהים!¹

בדרך כלל מייחסים ההיסטוריונים את הפוליטיקה של החופש לערי המדינה היווניות ואתונה בפרט, למשנתם של אפלטון ב"המדינה" ואריסטו ב"הפוליטיקה", ולהובס ורוסו ששבו והדליקו את הלפיד הזה בתחילת העת החדשה. זו שגיאה חמורה. אכן, מושגים כמו "דמוקרטיה", קרי שלטון העם, נולדו ביוון. היוונים ניחנו ביכולת ליצור שמות עצם מופשטים ובחשיבה שיטתית. אבל אם נתבונן באבותיה של ההגות הפוליטית המודרנית, דמויות כגון מילטון, הובס ולוק באנגליה והאבות המייסדים של ארצות הברית, נגלה שהספרים שנשרו מחיקם, הספרים שהם ניהלו איתם שיג ושיח הדוק, לא היו כתבי אפלטון ואריסטו כי אם ספרי המקרא. הובס ציטט את התנ"ך 657 פעמים בספרו 'לווייתן'. רעיון החברה החופשית, יסודי בהרבה מזה שפיתחו הפילוסופים היוונים, נולד שנים רבות לפנייהם: במעמד הר סיני.

לרעיון זה, ולאופן הולדתו, שלושה מאפיינים שנתגלו כמכריעים בחשיבותם. הראשון: שזמן רב לפני שעם ישראל נכנס לארצו והקים את מערכת הממשל שלו (תחילה השופטים, ובהמשך המלכים), הוא כבר בא בברית עם אלוהיו. ברית זו, ברית סיני, העמידה גבולות מוסריים להפעלת הכוח השלטוני. הקוד המשפטי-מוסרי של התורה כונן לראשונה את עליונותו של הנכון על פני הכוחני. מלך שניהג בניגוד לתורה ייחשב

מינייה וביה למי שחרג מסמכותו, והוא עשוי להיות מודח מתפקידו. זה לזו התפיסה המשטרית של התורה.

לדמוקרטיה במודל היווני הייתה תמיד חולשה אחת הרת אסון. אלקסיס דה-טוקוויל וג'וז סטיוארט מיל קראו לה "עריצות הרוב".² יעקב טלמון קרא לה "הדמוקרטיה הטוטליטרית".³ בשלטון הרוב אין כל ערובה לשמירת זכויות המיעוטים. כפי שהעיר בצדק הלורד אקטון, זה הדבר שגרם לנפילתה של אתונה: "שום חוק לא היה עליון על חוקי המדינה. המחוקק עמד מעל לחוק".⁴ ביהדות, לעומת זאת, מתפקידם של הנביאים לערער על סמכותו של המלך אם הוא פועל נגד חוקי התורה. הדוגמה הקלאסית לכך היא הדברים שהטיח אליהו במלך אחאב שהשתלט על כרם נבות, "כֹּה אָמַר ה': הֲרִצְחָתָ וְגַם יִרְשָׁתָּ?" (מל"א כא, יט).

התורה מצפה מן היחיד שלא יציית לפקודות לא-חוקיות או לא-מוסריות. הדוגמה הראשונה היא המיילדות העבריות: "וַתִּירָאן הַמַּיִלְדוֹת אֶת הָאֱלֹהִים וְלֹא עָשׂוּ כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר אֱלֹהֵיהֶן מִלֶּךְ מִצְרַיִם, וַתַּחֲיֶינָן אֶת הַיְלָדִים" (שמות א, יז). עוד אירוע מפתח הוא סירובם של עבדי שאול להרוג את כוהני ה' תושבי נוב שנתנו מקלט לדוד הנמלט (שמ"א כב, יז).⁵ מן המסורת הזאת שאב ז'אן קלווין, מורם הרעיוני של הפוריטנים הרדיקלים באנגליה ובאמריקה בראשית העת החדשה, כאשר אמר כי "על הנביאים והמורים לאזור אומץ ולהתייזב אל מול מלכים ולאומים".⁶ על המסורת הזאת ביסס תומס פיין את החוברת שלו "שכל ישר", שהופיעה ב-1776, זכתה לתפוצה עצומה ונחשבת לאחד ממקורות ההשראה המיידים של המהפכה האמריקנית.⁷ סוללי הדרך אל חירות הפרט בעידן המודרני, מכונני החברה החופשית בבריטניה ובאמריקה, היו באופן מובהק תלמידיה של מסורת החירות של הר סיני, המסורת המקראית, ולא של מסורת ההגות הפוליטית היוונית.

המאפיין החשוב השני של הולדת החירות במעמד הר סיני טמון במבוא לכתב הברית. ה' אומר למשה:

כֹּה תֹאמַר לְבֵית יַעֲקֹב וְתֹגֵיד לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל: "אַתֶּם רְאִיתֶם אֲשֶׁר עָשִׂיתִי לְמִצְרַיִם וְאֲשָׂא אֶתְכֶם עַל פְּנֵי נְשָׂרִים וְאָבֵא אֶתְכֶם אֵלַי. וְעַתָּה, אִם שָׁמוֹעַ תִּשְׁמָעוּ בְּקוֹלִי וּשְׁמַרְתֶּם אֶת בְּרִיתִי, וְהִייתֶם לִי סִגְלָה מִכָּל הָעַמִּים כִּי לִי כָּל הָאָרֶץ. וְאַתֶּם תִּהְיוּ לִי מִמְּלֹכֶת כְּהֻנִּים וְגוֹי קְדוֹשׁ" (שמות יט, ג-ו).

משה אומר זאת לבני ישראל, והללו עונים: "כֹּל אֲשֶׁר דִּבֶּר ה' נַעֲשֶׂה" (שם ח). הסכמה זו של העם היא שאפשרה את ההתגלות שבאה לאחריה. העיקרון שמאחורי הדברים הוא שבלי הסכמת הנמשלים אין ממשל לגיטימי⁸ – אפילו אם המושל הוא, כמו כאן, בורא שמיים וארץ. איני מכיר הרבה רעיונות רדיקליים מזה.

אומנם, היו מן האמוראים שלא סברו שהייתה בהר סיני הסכמה חופשית לגמרי. ידועים דבריו של רב אבדימי בר חמא בר חסא, הלומד מן המילים "וַיִּתְּיָצְבוּ בְּתַחֲתֵיתִי הָהָר" (שמות יט, יז) כי "כפה הקב"ה עליהם את ההר כניגית ואמר להם: אם אתם מקבלים התורה, מוטב; ואם לאו, שם תהא קבורתכם".⁹ ובאמת, האומנם היה לבני ישראל בסני חופש בחירה? הם עדיין לא נכנסו לארץ. הם היו תלויים בקב"ה שסיפק להם בדרכי נס מזון, מים והגנה. אם יאמרו לה' "לא", אל מי יפנו? אנה ילכו?

בסוגיה שם מובאים מיד דברי האמורא רבא "אף על פי כן, הדור [=חזרו ו-] קבלוה בימי אחשוורוש", כלומר בתקופה המתוארת במגילת אסתר, שהיא ומגילת שיר השירים הן הספרים היחידים במקרא שה' אינו מוזכר בהם. בהקשר של מגילת אסתר, אין חשש לכפייה מצד ה'. אבל התנ"ך עצמו מתעד שני אירועים מוקדמים הרבה יותר של חידוש הברית מרצון – האחד בערבות מואב, בערוב ימיו של משה (דברים כט-לא) והשני בימי יהושע, לאחר כיבוש הארץ (יהושע כד). הברית חודשה בדיוק מן הסיבה הזאת: כדי שאיש לא יוכל לטעון שבני ישראל נכנסו אליה בכפייה ובלית ברירה.

בלב היהדות נמצא רעיון שהקדים בשנים רבות את זמנו ולא תמיד הובן במלואו – שהאל החופשי מתאוה לעבודתם החופשית של בני אדם חופשיים. "אין הקב"ה בא בטרונאי עם בריתו", אמרו חז"ל.¹⁰

המאפייין השלישי הקדים אף הוא את זמנו: השותפים כברית צריכים להיות "כל העם" – גברים, נשים וילדים. דבר זה מודגש בהמשך התורה במצוות הקהל, טקס חידוש הברית המתקיים אחת לשבע שנים. התורה מפרטת: "הִקְהֵל אֶת הָעָם – הָאֲנָשִׁים וְהַנְּשִׁים וְהַטַּף וְגַרְךָ אֲשֶׁר בְּשַׁעְרֶיךָ" (דברים לא, י-יג). כאשר, כעבור אלף שנים, התנסו האתונאים בדמוקרטיה, רק למגזר צר בחברה האתונאית ניתנו זכויות פוליטיות. הנשים, הילדים, העבדים והנוכרים הודרו. כמובנים רבים, הדבר נמשך עד סמוך לימינו. בכריטיניה קיבלו הנשים זכות הצבעה רק בשנת 1918. בארה"ב היו מדינות שנתנו זכות זו רק ב־1920.

על פי מדרש חז"ל, כאשר עמד ה' לתת את התורה בסיני הוא אמר למשה להתייעץ עם הנשים ורק אחר כך עם הגברים. זה הסברם של חכמינו לפסוק "כֹּה תֹאמַר לְבֵית יַעֲקֹב וְתֹאמַר לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל" (שמות יט, ג). בית יעקב, אומרים חז"ל, הם הנשים.¹¹ התורה, "חוקת החירות" של עם ישראל, כוללת את כולם. תפיסה זו של האזרחות כזכות אוניברסלית הקדימה את זמנה באלפי שנים.

שיר הלל לגדלותה ולעמידותה של התפיסה הפוליטית של התורה השמייע דווקא הפילוסוף ז'אן ז'אק רוסו. הנה לשונו, בכתביד שהוא לא פרסם ואשר נתגלה אחרי מותו:

היהודים העמידו לנו מחזה מרהיב. חוקי נִזְמָה, ליקורגוס וסולון גוועו מזמן – ואילו חוקיו של משה, העתיקים מהם בהרבה, עודם חיים. אתונה, ספרטה ורומא נפחו נפשן עיריות, ולא נותרו להן צאצאים על פני האדמה; ואילו ציון החרבה לא

איברה את ילדיה... מה סוד כוחה של התחיקה שהצליחה לחולל פלאות כאלה, ועמדה בפני כיבושים, גירושים, מהפכות והגלות, ואשר עמים שליטים, על חוקיהם ומנהגיהם וכוח שררתם, לא מחוּ? ... כל אדם באשר הוא מוכרח להודות כי זהו פלא יחיד במינו, שהגורמים לו, אלוהיים או אנושיים, ראויים לחקירתם של חכמים ולהערצתם, שבע־שבעתיים מחוכמת יוון ורומא.¹²

עם ההתגלות בהר סיני נכנס אל האופק האנושי דבר שלא היה לו תקדים. מאות שנים, אלפים אפילו, עברו עד שמלוא השלכותיו הובנו. בסיני נולדה הפוליטיקה של החופש.

- 1 כדברי ההוגה המדיני הבריטי הלורד אקטון, "מדינתם של בני ישראל הייתה פרציה שלוכדה לא בסמכות פוליטית אלא באחדות המוצא והאמונה, והשתתה לא על כוח פיזי אלא על ברית מרצון". Lord Acton, *Essays in the History of Liberty*, Liberty Press: 1985, p. 7
- 2 אלקסיס דה־טוקוויל, *הדמוקרטיה באמריקה*, מאנגלית: אהרן אמיר, ירושלים: שלם, תשס"ח, כרך ראשון, חלק ב, פרק ז; ג'ון סטיוארט מיל, על החירות (לתרגומו השונים), במבוא. יעקב טלמון, *ראשיתה של הדמוקרטיה הטוטליטרית*, תל־אביב: דביר, תשט"ו.
- 3 Acton, *Essays in the History of Liberty*, p. 13
- 4 על אי־ציות אזרחי ביהדות ראו מאמריהם של משה גרינברג, מוריס לם ומילטון קונביץ בתוך Menachem Kellner (ed.), *Contemporary Jewish Ethics*, Sanhedrin Press: 1978, pp. 211-254
- 5 בספר: Harold Schulweis, *Conscience: The Duty to Obey and the Duty to Disobey*, Jewish Lights: 2008.
- 6 Calvin, *Jeremiah*, lecture 2: r.44. Cited in Michael Walzer, *The Revolution of the Saints: A Study in the Origins of Radical Politics*, New York: Atheneum, 1972, p. 63
- 7 תומס פיין, *שכל ישר*, מאנגלית: ליה נירגד, ירושלים: שלם, תשס"ז. החוברת נמכרה במאה אלף עותקים בשנת 1776 לבריה. פיין שאב שם מלוא חופניים מהקטעים האנטי־מלוכניים במקרא.
- 8 ניסוח זה לקוח מהכרות העצמאות האמריקנית.
- 9 שבת פח ע"א.
- 10 עבודה זרה ג ע"א.
- 11 מכילתא על אתר.
- 12 דפים אלה מעובדו של רוסו, שלא ראו אור, שמורים בספרייה הציבורית בעיר נשאטל בשווייץ. מצוטט אצל Leon Poliakov, *The History of Anti-Semitism*, Routledge and Kegan Paul, (1975) vol. 3:104-105